

УДК 378.01

С. М. Ситняківська,

кандидат педагогічних наук, асистент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РЕМІСНИЧА ОСВІТА МИНУЛОГО І ПРОФТЕХОСВІТА СЬОГОДЕННЯ

У статті представлено результати творчого осмислення набутого позитивного історико-педагогічного досвіду становлення та розвитку ремісничої освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття та пропозиції щодо його використання у період пошуку шляхів реформування сучасної системи підготовки фахівців робітничих професій у державі.

Економічний розвиток України, як і будь-якої держави, значною мірою залежить від якості підготовки робітничих кадрів. Це обумовлено закономірним процесом впровадження у виробництво новітніх технологій, модернізацією матеріальної бази, появою нових галузей промисловості тощо. Саме тому на сучасному етапі розбудови української держави гостро назріла необхідність проведення масштабних системних перетворень у галузі освіти загалом та у професійно-технічній ланці зокрема.

Основними передумовами для проведення суттєвих структурних реформ у системі професійно-технічної освіти (ПТО) є невідповідність напрямів підготовки фахівців робітничих професій потребам часу та регіону, їх низький фаховий рівень і на цій основі зниження престижу професійно-технічних навчальних закладів, зменшення їх кількісного складу та державного фінансування цієї галузі освіти.

Вирішення проблеми введення змін у системі ПТО особливо актуальне за умов кризової ситуації, яка охопила усі галузі сучасної вітчизняної економіки. Тому вихід України з кризового економічного стану значною мірою залежатиме від низки чинників, у тому числі й від темпів зростання якості її кадрового потенціалу.

Існуюча схема підготовки кадрів у професійно-технічних училищах, яка була започаткована за радянських часів та збереглася в державі до теперішнього часу, відповідно до якої вісімдесят відсотків часу приділяється практиці і лише двадцять – навчанню, застаріла і потребує негайного реформування. Освітня професійно-технічна галузь має перейти до нової парадигми професійно-технічної освіти, що ґрунтується на принципі: навчаючись – працюємо, працюючи – навчаємося.

Для реформування ПТО виникає потреба об'єктивного різнобічного переосмислення досвіду підготовки спеціалістів робітничих професій на різних етапах історичного розвитку, в тому числі й ремісничої освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. Цей історичний досвід дасть змогу виробити шляхи проведення ефективної реформи сучасної професійно-технічної освіти та розробки її нових стандартів, спрямованих на забезпечення компетентності випускників, актуальності професій та виведення професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) на належний рівень у системі освіти.

Тому метою статті є представлення результатів творчого осмислення набутого позитивного історико-педагогічного досвіду розвитку ремісничої освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття та шляхів його використання в період реформування сучасної системи підготовки робітничих кадрів у державі.

Об'єктом статті є ремісничі освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття і ПТО сучасності, **предметом** – процес становлення і розвитку ремісничої освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття та його позитивні аспекти з огляду на можливість їх використання у сучасних умовах реформування ПТО.

Відомо, що ремісничі освіти в Україні періоду другої половини XIX – початку XX століття була основою становлення сучасної професійно-технічної освіти, не зважаючи на те, що багато вчених радянських часів ігнорували цей факт [1]. У цілому, як наукова проблема, ремісничі освіти та її історичний розвиток знайшли своє відображення у багатьох наукових дослідженнях, зокрема, Е. Дніпрова, В. Кларіна, О. Джурина, Р. Доватора та ін. Певною мірою історія розвитку ремісничої освіти висвітлена і у історико-педагогічних дослідженнях Л. Вовк, М. Левківського, Л. Медвідь, С. Сірополка та ін. Хоча справедливо було б зауважити, що як радянська, так і вітчизняна історія педагогіки більше уваги приділяла традиційній ступеневій системі освіти (початкова школа, середні навчальні заклади та вища освіта), залишаючи поза увагою ремісничі навчальні заклади (РНЗ), що стали прообразом сучасної системи професійно-технічної освіти [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Загалом, ремісничі освіти як система підготовки спочатку ремеслу, а потім робітничим професіям, не дивлячись на її необхідність для життєдіяльності суспільства, пройшла складний багатовіковий шлях свого становлення.

З найдавніших часів навчання ремеслам було закономірною складовою всього процесу передачі знань з виготовлення знарядь праці та інших засобів існування людства. У різних народів ремісничі освіти становили невід'ємну частину етнопедагогіки і передбачали виховання у сім'ї, прищеплення трудових навичок, передачу від покоління до покоління трудових умінь через учнівство.

Починаючи з VI-X ст. н.е., у східних слов'ян стали виникати ремісничі майстерні, які почасти об'єднувалися у цілі поселення ремісників. Створювалися також "братчини" – товариства ремісників, які групували людей однієї професійної спрямованості і виконували фактично ту само функцію, що й цехи в Західній Європі [8: 520-522]. Братчини займалися, окрім безпосередньої ремісничої діяльності, підготовкою дітей та молоді до ремісничої праці. Навчання ремісництву поступово стало доповнюватися функціями навчання елементарній грамоті. Перші професійні школи, в яких учні навчалися "рукометлу", з'явилися одночасно з елементарними школами [9].

Історичний експерс підтверджує, що осередками ремісничої освіти у світі поступово ставали великі міста, які обростали з часом ремісничими поселеннями з характерним "переростанням ремесла (виготовлення виробів на замовлення споживача) у товарне виробництво" [10: 307].

Період феодалізму XVI-XVII століть у Західній Європі характеризується швидким розвитком ремісництва, який призвів до утворення системи навчання ремеслу в цехових структурах і зумовив розвиток ремісничої освіти загалом. На теренах України феодалізм як величезна історична епоха став, водночас, і певним гальмом для розвитку ремісничої освіти (особливо в сільському господарстві) аж до середини XIX століття. Цей період характеризувався відсутністю в основних галузях економіки нагальної потреби у відповідній кількості висококваліфікованих працівників, а, отже, і в тому, щоб здійснювати їх підготовку, наданням достатнього рівня професійної освіти [11].

Історичні джерела стверджують, що у XVIII столітті в Європейських державах та Російській імперії завершився мануфактурний період розвитку промисловості. На території українських земель також почався рух до великих промислових підприємств, які вимагали наймані ремісничої та кваліфікованої робітничої праці. У цей період роль трудового виховання в сім'ї як чинника підготовки до самостійного життя виходить за межі виключно сімейних інтересів і стає передумовою залучення молоді до виробничої праці. Водночас, виникає необхідність у наданні молодшому технічному персоналу і кваліфікованим робітникам елементарного рівня освіченості, що, у свою чергу, викликає потребу створення формалізованої системи надання ремісничих знань у межах спеціальних навчальних закладів [12].

Однак, головним шляхом здобуття ремісничої освіти в Україні, як і раніше, залишається учнівство, а головним методом навчання ремеслу – наслідування.

Очевидно, що становлення і розвиток ремісничої освіти в Україні не були ізольованими від світової теорії і практики і визначалися такими чинниками: багатовіковим народним досвідом виховання підростаючого покоління, взаємодією і єдністю педагогічних надбань багатьох народів, проникненням у вітчизняну педагогіку передових педагогічних ідей Візантії, епохи Відродження, Реформації; впливом прогресивної педагогічної практики слов'ян.

Так, метою виховання у слов'янській родині була підготовка сильного і умілого робітника, доброго опрача, спритного мисливця, мужнього воїна-захисника своєї землі, а жінки як вмілої господарки, що вміє не лише прости і ткати, але, в разі потреби, зуміє дати відсіч ворогу. Народна педагогіка керувалася принципом: "Чим раніше дитина залучається до праці, тим краще вона буде вихованою". Завершальним етапом виховання були ініціації – система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність вихованців досягти рангу дорослих [12: 34-39].

Однак, ще на довгий період ремісничі освіта залишалася на оказіональному та позаінституційному рівні (учнівство, набуття трудових навичок у родині тощо) і не мала суттєвих точок перетину з "книжною" освітою дітей. Так, програма навчання у Львівській братській школі передбачала навчання читанню, письму, рахунку, церковному співу, далі – риториці, діалектиці, музиці. Заняття з ручної праці програмою не були передбачені і сприймалися як дещо саме по собі зрозуміле, чим учні мали перейматися у вільний від занять "книжною" наукою час.

Таким чином, сам процес навчання в найдавніші часи, а також у період українського Відродження передбачав роботу учнів у знаковому, а не у предметному полі. З іншого боку, освіта того часу, яка мала виразні соціальні характеристики, не могла бути іншою. Заняття ремісництвом вважалося прерогативою нижчих прошарків населення, соціальна ж еліта віддавала дітей до вищих шкіл, які не передбачали навчання ремеслам. Тому у визначних педагогічних пам'ятках минулого – "Ізборник" Святослава, "Повчання Володимира Мономаха дітям", праці І. Галятовського, Є. Славинецького, І. Гизеля та ін. – згадується про працю як елемент навчання, а не професійної підготовки учня до певного, конкретно окресленого виду діяльності, який би став основою життєдіяльності у майбутньому.

Отже, виведення ремісничої освіти як галузі знань за межі соціального інституту освіти у період феодалізму (як в Україні, так і Західній Європі) варто вважати **першою тенденцією** розвитку ремісничої освіти в Україні в найдавніші часи та період українського Відродження. **Другою тенденцією** можна вважати запровадження в цей час елементів ремісничої освіти у вигляді навчання рукоділля дівчаток, яке не передбачало глибокого опанування науками і було тією освітньою нішею, яка давала можливість підготувати дівчинку до виконання її майбутніх соціальних ролей.

Історичний огляд ремісничої освіти як проблеми теорії і практики підготовки дітей та молоді до життя дозволив виокремити кілька основних підходів до тлумачення головних форм надання ремісничої освіти протягом значного історичного періоду в межах яких вона розглядається: як освіта у формі учнівства; як засіб розвитку творчих здібностей; як професійна освіта (підготовка до певного виду трудової діяльності) [13].

Слід зазначити, що протягом другої половини XIX століття, починаючи з 1861 року до 1917 року XX століття, реміснича освіта вийшла за межі окремих учнівських шкіл і стала надаватися такими типами навчальних закладів як: ремісничі училища, ремісничі школи, школи ремісничих учнів, ремісничі класи при інших навчальних закладах, сільські ремісничі майстерні, навчання в яких здійснювалося у поєднанні професійної та загальноосвітньої підготовки. Як свідчать проаналізовані історичні матеріали, самостійними РНЗ були, в основному, училища, які на початку XX ст. стали перетворюватися на технічні чи промислові навчальні заклади, фабрично-заводські училища. Згодом, на початку XX століття вони стали прототипом професійно-технічних навчальних закладів.

Важливою особливістю розвитку РНЗ в Україні був виражений регіонально-економічний характер освіти, який детермінувався потребами регіону в тих чи інших робітничих кадрах. Найбільш розповсюдженими видами ремісничих спеціальностей в Україні в кінці XIX – на початку XX століття були: ковальська, слюсарна, токарна, чоботарська, кравецька та інші, які були викликані вимогами ринку цього періоду існування людства і держави.

Повертаючись до сьогодення, об'єктивно окреслюється факт, що в умовах переходу від планової системи економіки і розвитку виробництва радянських часів до ринкової системи в державі склалася ситуація, аналогічна періоду кінця XIX століття, в тому числі і в галузі професійної освіти, з єдиною різницею лише в тому, що на даний час в Україні існує "жорстка" система підготовки робітничих кадрів, яку потрібно реформувати з метою задоволення ринку праці та потреб державних і комерційних структур у кваліфікованих робітниках.

Отже, аналіз об'єктивних причин процесу становлення та розвитку ремісничої освіти в кінці XIX – на початку XX століття показує певну схожість цих процесів з розвитком професійної освіти в сучасних умовах становлення української державності. Проблеми, які виникали в ремісничих навчальних закладах в XIX столітті тотожні тим, які анонсувалися у Кабінеті Міністрів України при обговоренні стратегії реформування сучасної професійно-технічної освіти на нинішньому етапі: недостатнє фінансування, слабка матеріально-технічна база, брак кваліфікованих викладачів, майже повна відсутність навчально-методичного забезпечення [14]. І не зважаючи на те, що ситуація в Україні стосовно стану і потреб суспільства, яке стало на шлях розвитку ринкової економіки, певною мірою змінилася, змінилися також концептуальні погляди на сутність і роль управління, відносини між суб'єктами освітнього процесу, навчальними закладами та державою, реформувалися зміст і форми підготовки у закладах ПТО, шляхи розв'язання багатьох проблем у цій галузі освіти можна запозичити, певною мірою адаптувавши до сьогодення, з історико-педагогічного досвіду розвитку ремісничої освіти другої половини XIX – початку XX століття.

Загалом варто зазначити, що останнє десятиліття характеризується розвитком варіативності організації навчально-виховного процесу в системі професійно-технічної освіти: створенням нових типів навчальних закладів професійно-технічного спрямування (ліцеїв, коледжів); реформуванням професійно-технічних училищ, які більше не можуть працювати за старою схемою централізаторсько-імперативного керування, а потребують внесення певних інновацій як у навчально-виховну, так і організаційно-управлінську сферу діяльності цих навчальних закладів. У цьому контексті проблема збереження і втілення позитивного педагогічного досвіду роботи ремісничих навчальних закладів набуває особливого сенсу. Адже науковцями проводиться пошуково-експериментальна робота щодо втілення нових програм навчання та професійної підготовки кваліфікованих робітників, а також по використанню адекватних сучасним науковим знанням методик організації навчального і виробничого процесів.

З розвитком нових економічних відносин професійно-технічні заклади орієнтуються на пошук нових джерел фінансування, додаткових можливостей отримання грошей, шляхом включення у трудову діяльність, результати якої користуються попитом.

Історія – завжди актуальна. Ми не можемо працювати, не знаючи, як працювали наші пращури, не можемо навчати, не знаючи, як навчали наші пращури. Ми маємо використати досвід минулих століть хоча б для того, щоб не припуститися тих самих помилок і не допустити нових.

Тому очевидно, що накопичений досвід навчання і виховання в ремісничих навчальних закладах різного типу у другій половині XIX – на початку XX століття має багато повчального і для сучасності. Завдяки вивченню історії становлення та розвитку ремісничих навчальних закладів в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття стало можливим:

- встановити залежність збільшення кількості закладів професійно-технічного профілю і кількості учнів у них від динаміки розвитку промислових підприємств, що є актуальним і на

сьогоднішній день у зв'язку з неоднорідною промисловою активністю регіонів України, а також встановити регіональну залежність спеціальностей, що є важливою рисою для розвитку сучасних професійно-технічних закладів, порівняно з радянським централізаторським розподілом спеціальностей;

- вивчити систему економічної підтримки ремісничих навчальних закладів, які фінансувалися з багатьох джерел (земські кошти, надходження від міських громад, продаж виробів учнів, з плати за утримання вихованців ремісничих навчальних закладів у пансіонах, з пожертв приватних осіб та організацій, з відсотків від пожертвованих капіталів, з оплати за навчання), що давало їм можливість існувати в умовах повної відсутності фінансової підтримки держави;

- розкрити особливості форм і методів навчально-виховної роботи в різних типах ремісничих навчальних закладів і відстежити взаємозв'язки у їх розвитку;

- виявити суперечності між стрімкими темпами технічного прогресу, неперервним зростанням вимог виробництва до особистісних і професійних якостей робітників, з одного боку, та можливістю ремісничих навчальних закладів забезпечити такими робітниками промисловість. Це забезпечувалось гнучкістю навчальних програм, які складалися педагогічними колективами ремісничих навчальних закладів, наданням керівництву закладів і педагогічному персоналу свободи дій стосовно навчально-виховного процесу, можливістю закладів самостійно складати Статуту, які регламентували роботу цих навчальних закладів, а також мінімальною централізацією з точки зору управління цими закладами з боку вищих органів освіти, – усі документи носили виключно рекомендаційний характер. На сьогоднішній день спостерігається повна інертність системи ПТО в підготовці кадрів, здатних підняти вітчизняне виробництво до світового технологічного рівня, тому досвід роботи керівництва та педагогічного персоналу ремісничих навчальних закладів у цьому розрізі є дуже доречним;

- виявити диференціацію спеціальностей відповідно до регіонального розміщення засобів виробництва та потреб промисловості, сільського господарства і сфери обслуговування у кваліфікованих робітниках відповідної спеціалізації;

- визначити шляхи розвитку ремісничої освіти і фахового зростання її педагогічного складу, що здійснювалося на курсах, які створювалися на базі ремісничих навчальних закладів або на великих підприємствах, які потребували випускників ремісничих навчальних закладів певної спеціалізації при постійній орієнтації на запити виробництва;

- встановити можливості організації навчальних закладів професійно-технічного спрямування безпосередньо на заводах та фабриках, які потребували висококваліфікованих робітників певних спеціалізацій, з можливістю утримання цих закладів на балансі підприємств.

Результати приведеного короткого аналізу щодо використання позитивного досвіду ремісничої освіти можуть бути корисними для формування основних напрямків розвитку ПТО держави, викладених у Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010-2020 р.), а також для формування стратегій реформування сучасних професійно-технічних закладів освіти. Пройшовши довгий шлях, система професійно-технічної освіти в Україні повинна стати важливим фактором підвищення освітнього, культурного і технічного рівня робітників, одним із шляхів втілення соціальної політики держави на сучасному етапі розвитку української державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : навч. посібник / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна. – Суми : СумДПУ, 2000. – 208 с.
2. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / [под ред. Э. Д. Днепров, С. Ф. Егорова, Ф. Г. Паначина, Б. К. Тебиева]. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
3. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци Й. Г. Педагогическое наследие / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский]. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с.
4. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. П. Вовк. – К., 1995. – 411 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
6. Медвідь Л. А. Історія національної освіти й педагогічної думки в Україні : навч. посіб. / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
8. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси : [монография] / Б. А. Рыбаков. – М.-Л. : АН СССР, 1948. – 792 с.
9. Теория и методика профессионального образования. Развитие форм практического обучения в учреждениях начального профессионального образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mirrabot.com/work/work>.
10. История СССР с древнейших времен до наших дней : в двух сериях, в 12 томах / [гл. ред. совет Б. Н. Пономарев и др. ; ред. комиссия Б. А. Рыбаков и др.]. – М. : Наука, 1966. – Т. II. – 1966. – 547 с.

11. Zasztowt L. Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej / L. Kresy Zasztowt. – Warszawa, 1997. – 445 s.
12. Вовк Л. П. Історія дореволюційної освіти в Україні : [монографія] / Л. П. Вовк. – К. : УДПУ, 1994. – 226 с.
13. Ситняківська С. М. Реміснича освіта в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) : [монографія] / С. М. Ситняківська. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2009. – 171 с.
14. Стратегія реформування профтехосвіти (обговорення в Кабміні) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/news/4842>.

Матеріал надійшов до редакції 15.09. 2010 р.

Ситняковская С. М. Ремесленное образование прошлого и современное профтехобразование.

В статье представлены результаты творческого осмысления накопленного позитивного историко-педагогического опыта становления и развития ремесленного образования в Украине во второй половине XIX – начале XX века и предложения по его использованию в период поиска путей реформирования современной системы подготовки специалистов рабочих профессий в государстве.

Sitnyakivska S. M. Handicraft Education and Modern Professional-Technical Education.

In the article the results of the creative interpretation of accumulated positive historical and pedagogical experience of handicraft education formation and development in Ukraine in the second half of the XIX – beginning of the XX century are described and the suggestions for its implementation during the search of ways of reforming the current system of workers' training in the state are represented.